

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ТА СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРИФРАЗІВ У ПРОПОВІДЯХ ЙОСИФА СЛІПОГО

У статті описано перифрази, структурними компонентами яких є релігійно марковані лексеми. Проаналізовано різні граматичні форми перифразів, а також їх стилістичне навантаження з погляду специфіки проповідницьких текстів.

Ключові слова: перифраз, релігійна лексика, структурна модель перифраза, компонент структурної моделі перифраза, субстантив, ад'єктив, стилістична функція перифраза.

Одним із аспектів функціонально-стилістичного підходу до вивчення церковної проповіді є визначення місця й ролі перифразів як одного з важливих засобів експресивного вираження думки проповідника.

Лінгвісти неоднозначно трактують питання про належність перифразів до певного розділу мовознавства. М. Коломієць [Коломієць], Є. Регушевський [Регушевський] розглядають це явище в лексикології, М. Шанський [Шанський], О. Юрченко [Юрченко] – у фразеології, а Г. Удовиченко [Удовиченко], І. Гальперін [Гальперін], І. Кобилянський [Кобилянський] – у синтаксисі. Через семантичну співвіднесеність перифразів із лексичними одиницями та структурною організацією на синтаксичному рівні Н. Сологуб кваліфікує їх як лексико-синтаксичні одиниці [Сологуб].

Теоретичні узагальнення про це явище зводяться до двох напрямків: трактування перифраза як стилістичної фігури або як номінативної одиниці. Проте прихильники різних напрямків сходяться в міркуваннях про категорійні ознаки перифраза, як-от: описовість (зазвичай це аналітичний, неоднокомпонентний вираз); співвіднесеність з іншим словом або виразом, що є усталеною, традиційною назвою предмета, явища; наявність характеристики певного предмета чи явища.

Функціонально-семантичний статус тропів (у тому числі й перифразів) у релігійному стилі сучасної української мови впродовж

тривалого часу залишався поза увагою лінгвістів головню через позалінгвальні чинники. Лише упродовж останнього десятиліття посилювався інтерес науковців та духовних осіб до проблеми функціонування національної мови в церковному вжитку. Так, роль релігійної лексики у творенні тропів та стилістичних фігур принагідно розглянута при аналізі мовностилістичних особливостей молитви (Н. Бабиц), Учительних Євангелій (У. Добосевич, Г. Чуба) пастирських послань (Г. Нуцковська), духовної поезії (І. Грималовський). Проте функціонування перифразів у проповідницькому підстилі не була предметом спеціальних студій.

У дослідженні ми ставимо за мету з'ясувати особливості функціонування перифразів у проповідницькій спадщині Йосифа Сліпого. Джерельною базою розвідки є єдине повне видання творчого доробку Блаженнішого, яке було опубліковане в Римі упродовж 1968-1985 рр.

Для перифразів характерні певні закономірності синтаксичної організації і функціонування у формі певних моделей із регламентованими мовними одиницями. В аналізованих проповідницьких текстах перифрази створюються за традиційними моделями, серед яких найбільш частотними є двокомпонентні типу: А (ад'єктив)+S (субстантив) (*Безкровна Жертва* – Євхаристія (12, 58)¹, *Обіцяна Земля* – Палестина (13, 248), *Боже Провидіння* – Святий Дух (12, 21), *Господня винниця* – людське життя (12, 26) та S (субстантив)+S (субстантив) (*осередок молитви* – церква (13, 18), *люди Христа* – віруючі (14, 222).

У проповідях Йосифа Сліпого поширені ще й полікомпонентні тричленні конструкції, головним словом яких виступає іменник або інший субстантив. За морфологічною природою складників перифрази презентують такі структурні моделі:

A+A+S – поєднання субстантива з двома залежними ад'єктивами. У таких словосполученнях опорний субстантив пов'язаний із залежними ад'єктивами зв'язком узгодження, а між собою залежні компоненти поєднані сурядним зв'язком (*найсовер-*

¹ Тут і далі цитуємо за виданням: Твори Патріярха і Кардинала Йосифа / Зібрали о. проф. д-р Іван Хома і о. д-р Юрій Федорів. – Т. X-XIV. – Рим, 1979-1985, вказуючи том, сторінку, зберігаючи орфографію і пунктуацію першоджерела.

шенніша і найсвятіша людина – Матір Божа (14, 88), *Наймудріший і Наймилостивіший Цар* – Ісус Христос (13, 45), проте зазвичай вони – неоднорідні означення, оскільки виражають різнобічні характеристики предмета, представленого стрижневим словом (*дійсна щедрість Божа* – Щедрий Вечір (14, 169), *Свята Безкровна Жертва* (14, 58).

S+A+S – поєднання субстантива з іншим субстантивом, що має залежний ад'єктив, тобто від стрижневого слова залежить власне атрибутивне словосполучення: *насіння Христової віри* – кров (12, 24), *джерело нашої радості* – Ісус (14, 187). Для цих перифразів характерний підрядний послідовний зв'язок компонентів: опорний субстантив поєднаний з іншим субстантивом зв'язком керування, а залежний субстантив виступає стрижневим словом для залежного ад'єктива, що пов'язується з ним зв'язком узгодження.

A+S+S – поєднання субстантива з ад'єктивом та субстантивом, при якому прослідковуємо двосторонній синтаксичний зв'язок, тобто опорний компонент перебуває у зв'язку з двома залежними компонентами (із субстантивом – керування, із ад'єктивом – узгодження): *видимий Голова Церкви* – Папа Римський (12, 47), *найвище добро людини* – Христова наука (13, 181).

S+S+S – поєднання субстантива з іншим субстантивом (зв'язком керування), що має свій залежний субстантив, який також пов'язаний з останнім зв'язком керування: *осередок уділювання Тайн* – церква (13, 18).

Інші моделі є ускладненням двокомпонентної моделі S+S шляхом введення атрибутивних елементів або контамінацією моделей A+S та S+S: *представителі трьох осіб Божих* (13, 264) – Ангели, *Друга Особа Пресвятої Трійці* – Ісус Христос (14, 92).

З погляду граматичної структури перифрази-висловлювання – це еквіваленти простих чи складних речень (*Радість, яка впливає сама з себе в кожного християнина – від кожної дитини, від наймолодшого до найстаршого – в кожного будиться свідомість веселості і погідності, в яких би він не був умовинах, а навіть від найтяжчого хворого, що лежить і ледве дихає* (14, 85) – Різдво; *Той Дух Істини, Дух Правди, який впроваджує нас в глибину духовості Церкви* (14, 105) – Святий Дух).

Зафіксовані в текстах проповідей перифрази можуть виконувати такі функції:

- предиката: *Рим є осередком християнства і культури* (14, 99), *Пресвята Трійця – це є найбільша тайна, яка є об’явлена нам* (14, 105), *Три особи Божі – це найглибша правда християнської віри* (14, 106);

- прикладки: *А відтак ми ще просимо Святого Духа, як Третю Особу, щоби Він перемінив ці Дари, як Дух Святости й Правди* (14, 105), *Велика дяка і хвала Господеві, що могли ми діждатися цього світлого празника патрона нашого Університету, св. Климента Папи* (14, 111), *Тепер приготований мені вінок справедливості, що його дасть мені того дня Господь, справедливий Суддя* (14, 151); *Дякую Вам і в батьківській любові обнімаю Вас, як добрий батько, як син українського народу, як Ваш рідний брат по крові* (14, 209);

- суб’єкта: *І ось Друга Особа Божа приходить на землю, щоб спасти людський рід* (14, 90) – про Ісуса Христа.

Системний характер перифрастичних зворотів у проповідях виявляється в диференціації їх на різні тематичні групи за ознакою співвіднесеності з позамовною, передусім неземною, божественною дійсністю. Перифрази, які активно використовував Йосиф Сліпий, за загальним уявленням про особливості окремих денотатів утворюють 8 блоків, що чітко визначають актуальні тематичні сфери, де відбувається перифразування. Це назви:

- 1) божественних осіб (триєдиного Бога та Матері Божої): *Боже Провидіння* (12, 21) – *Святий Дух, Сонце Правди* (13, 175), *джерело нашої радості* (14, 187) – *Ісус, третя особа Божа* (13, 247) – *Святий Дух, Чудотворителька – Жировицька Матір Божа* (13, 182);

- 2) духовних осіб: *наглядний свідок єдності Христової Церкви* (12, 263), *один пастир, що його устанює Христос* (13, 251) – *Папа Римський, велетень, гігант у духовному житті* (13, 262) – св. Василій Великий;

- 3) людей за їхньою участю або ставленням до християнсько-релігійного життя: *мале стадо* (14, 181) – віруючі, *св. Основник свого Згромадження* (12, 37) – о. Сілецький;

- 4) християнських свят: *Христос між нами* (14, 187) – Різдво, *дійсна щедрість Божа* (14, 169) – Щедрий Вечір;

5) церковних обрядів, таїнств: *Безкровна Жертва* (12, 58) – Євхаристія, *вершок освячення душі, її справжнє воскресення й її правдива радість у Христі Ісусі* (13, 162) – Святе Причастя, *день радості* – Великдень (13, 325);

6) об'єктів церковно-релігійної сфери: *осередок молитви, жертви й уділювання Тайн* [13, с. 18] – церква;

7) географічних об'єктів, доленосних в історії християнської церкви: *осередок християнства* (13, 263), *Свята Столиця* (14, 177), *Святе Місто* (14, 180), *столиця християнства* (14, 180) – Рим, *Обіцяна Земля* – Палестина (14, 248), *Свята Земля* – Єрусалим (13, 180).

Характерною ознакою перифраза є здатність вступати в синонімічні зв'язки зі словом чи словосполученням. Перифрази можуть утворювати великі синонімічні ряди, що традиційно забезпечує введення в номінацію нових, несподіваних, а головне – різнопланових елементів характеристики. При цьому ракурс сприйняття щоразу зміщується: увагу реципієнта зосереджено на конкретних сторонах об'єкта.

У текстах проповідей Йосифа Сліпого ця особливість перифраза найчастіше простежується при утворенні синонімічних відповідників онімів. Так, велика група перифразів служить для позначення Бога. Такі описові звороти фіксують лише окремо взяті риси і якості, що легко сприймаються, не вимагають великих мисленневих зусиль слухачів і представляють Господа як:

а) творця й господаря усього суцього: *Цар мира* (12, 229), *Цар Царів* (12, 245), *Верховний Цар* (12, 210), *Цар наймудріший з усіх* (12, 209), *Цар і Володар усеї вселенної* (12, 209), *Творець вселенної* (12, 209);

б) одного з трьох Божих осіб: *Друга Особа Пресвятої Тройці* (12, 59), *Друга Особа Божя* (12, 209), *Божя Дитина* (12, 245);

в) спасителя, переможця злих сил: *Спаситель* (12, 46), *Освободитель* (13, 253), *Месія* (13, 253);

г) уособлення найбільших чеснот і життєвих радощів: *Сонце Правди* (13, 175), *наша Надія* (13, 261), *символ неба і ціли та щастя нашого* (13, 248), *справедливий Суддя* (14, 151).

У мові проповідей вживається 7 перифрастичних зворотів – синонімів топоніма Рим (наприклад, *Свята Столиця*, *Апостольська Столиця*, *Вічне Місто*, *Святе Місто* тощо), 8 перифрастичних відпо-

відників агіонімів Кирило й Мефодій (*Святі Апостоли, Перші Апостоли, Святі Брати, Солунські Брати* і т. д.), 9 перифрастичних синонімів до антропоніма Папа Римський (Папа) (*Христовий Намісник, Святіший Отець; один пастир, що його установив Христос, батько цілого світу та намісник Ісуса Христа* тощо).

Стилістичні функції перифрастичних зворотів у мові проповідей розглядаємо з погляду реалізації в текстах авторської позиції відповідно до конкретного стилістичного завдання, а також з погляду отриманого стилістичного ефекту. Встановлено, що важливою стилістичною функцією перифраза в мові проповідей Йосифа Сліпого є моралізаторська. Перифрази служать не тільки засобом досягнення більшої благозвучності мови. Вони по-своєму ідеалізують названі об'єкти, облагороджуючи їх у сприйнятті слухача, таким чином спонукають реципієнта дотримуватись вимог християнської моралі, відволікають від негативних помислів, учинків. Наприклад, традиційно актуальними в проповідницьких текстах вважаються теми дотримання заповідей Божих, шанування національних церковних обрядів, християнських свят, возвеличення відомих постатей історії християнської церкви. В таких випадках Йосиф Сліпий звертається до перифразів *наріжний камінь всякої тривкої будови* (12, 260) – традиція, *найкращий вияв і віри в Христа, і радості з неї в житті* (12, 246) – коляда, *осередок молитви, жертви й уділювання Тайн* (13, 18) – церква, *люди Христа* (12, 222) – віруючі, *осередок життя* (13, 162) – служба Божа, *благодать для людства, що підносить, ублагороднює і освячує його* (12, 48) – апостольська місія і т. п.

Однією з важливих функцій перифразів, що сприяє закріпленню норм проповідницького підстилю, є евфемістична функція. Поява перифразів-евфемізмів у проповідницьких текстах пов'язана з філософсько-християнською традицією трактування безсмертності, нетлінності людської душі, щоденних труднощів та горя як необхідних, належних випробувань, життя і смерті як Божих дарів та шляху до спасіння душі тощо. Для подолання людиною психологічного бар'єру перед смертю (відповідно, невідомістю, невизначеністю), для виховання покори, терплячості християнина в найтяжчих моральних чи фізичних випробуваннях на місці прямих найменувань проповідник часто вживає перифрастичні сполуки на зразок

місце останнього спочинку (14, 223) – могила, *Божа сила й Божа премудрість* (13, 230) – Христос розп'ятий, *насіння Христової віри* (12, 24) – мученицька кров, *вінець, який приготував для мене Господь на небі* (14, 151) – смерть; *терпіння* – дар (14, 189).

Перифрази виконують емоційно-експресивну функцію, актуалізуючи певну ознаку. Ця ознака може бути як ситуативною, новою для реципієнта, так і постійною, відомою, але в обидвох випадках її констатація має виразний відтінок урочистості. Перифраз як патетичний засіб мовлення проповідника демонструють приклади описових зворотів, які: а) виражають захоплення жертвністю Ісуса, святих, відомих в історії церкви особистостей: *одинокa книга, що її власною кров'ю написав Христос для нас усіх без винятку* (13, 230) – Хрест, *велетень, підант у духовному житті* (13, 262) – св. Василій Великий; *найбільший знаний в Христовій Церкві аскет* (14, 137) – св. Іван Хреститель; б) характеризують церковні свята, таїнства як важливі, відповідальні події в житті кожного християнина: *більше свято християнського світу* (12, 57) – Великдень, *заповіт якоїсь кращої долі в чорній годині й у безвиглядності* (13, 253) – Непорочне Зачаття Матері Божої, *Безкровна Жертва* (12, 58) – Євхаристія; в) передають патріотизм, гордість за духовність та історію України: *Рідна Земля* (12, 30), *всесвітньовідома визнана Держава* (12, 21), *наймогутніша тоді держава в Європі* (12, 21), *велика і славна Держава* (14, 139), *наша благословенна земля* (14, 190) – Україна, *історична наша правда, законна наша сила основана на східному церковному праві, богослов'ї і постановах Другого Ватиканського Собору* (14, 183) – український патріархат.

Комунікативна церковно-проповідницька сфера зумовила такі особливості використання перифразів у текстах проповідей Йосифа Сліпого: з одного боку, вони створюють ефект урочистості, піднесеності, передають емоційно-схвальну оцінку того чи іншого об'єкта, явища, внаслідок чого в свідомості реципієнта формуються відповідні християнсько-етичні стереотипи; з іншого боку, перифрастичні звороти вживаються не тільки для стилістичного оздоблення висловлювання проповідника, а й для докладнішого опису осіб, явищ, фактів церковно-релігійної сфери та моделювання біблійно-християнського укладу в свідомості прихожан.

ЛІТЕРАТУРА

- Гальперін: Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 138 с.
- Кобилянський: Кобилянський І. Ю. Перифраза як засіб емоційно-образного висловлення // Українська мова і література в школі. – 1986. – № 1. – С. 51-55.
- Коломієць: Коломієць М. П. Перифрази у сучасній українській літературній мові // Дослідження з граматики і граматичної стилістики української мови. – Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1987. – С. 72-79.
- Регушевський: Регушевський Є. С. Перифрази в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1984. – № 4. – С. 41-42.
- Сологуб: Сологуб Н. М. Перифрази у мові творів О. Гончара // Українське мовознавство: Міжвідомчий науковий збірник / За ред. О. І. Білодіда. – К.: ВПЦ «Київ. ун-т», 1993. – С. 41-47.
- Твори Патріярха і Кардинала Йосифа / Зібрали о. проф. д-р Іван Хома і о. д-р Юрій Федорів. – Т. X-XIV. – Рим, 1979-1985.
- Удовиченко: Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. – К.: Наукова думка, 1968. – 227 с.
- Шанський: Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка. – М.: Просвещение, 1969. – 231 с.
- Юрченко: Юрченко О. С. Фразеологічні перифрази української літературної мови: Учебний посібник. – Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1983. – Ч. 1. – 120 с.

Olga Petryshyna. Structural, grammatical and semantico-stylistic peculiarities of the periphrases in the Yosyph Slipy's sermons.

The periphrases as the structural components of the religious marked lexis have been described in this article. Various grammatical forms of the periphrases and their stylistic loadings from the view of the specific homilies texts have been analyzed.

Key words: periphrasis, religious lexis, structural model of the periphrasis, substantive, stylistic function of the periphrasis.